

REFLEKSIVITET OG PSYKOANALYSE

Om refleksivitetsbegrebet eksplicite og implicite tilstedeværelse
i psykoanalytisk teori og terapi

Ole Andkjær Olsen

I psykoanalytisk teori og terapi findes der ikke noget fuldt udarbejdet begreb om »refleksivitet«. Til gengæld findes der en række begreber, der på forskellig vis er beslægtet med det, men som ikke selv udgør noget homogent hele. Det kan illustreres med nogle få eksempler.

Freuds narcissismebegreb er et begreb om subjektets selvspejling og selvoptagethed (Freud 1914c). Narcissismen stammer fra et tidligt udviklingstrin, hvor barnet tilsyneladende ikke interesserer sig for sine omgivelser. Hos Lacan er dette udviklingstrin blevet til en regulær »spejlfase«, hvor barnet kun ser sig selv i den anden (Lacan 1949).

Freud taler eksplicit om refleksivitet i forbindelse med en senere udviklingssekvens, hvor objektrelationen er etableret. Når sadisme (subjektet piner og straffer objektet) forvandles til masochisme (objektet piner og straffer subjektet), er det som formidlende led indskudt en refleksiv mellemform (subjektet piner og straffer sig selv), og fra denne form udgår tvangsneurosen (Freud 1915c, s. 131).

I forbindelse med terapien siger Freud, at analytikerens skal optræde som spejl for patienten: »Der Arzt soll undurchsichtig für den Analysierten sein und wie eine Spiegelplatte nichts anderes zeigen, als was ihm gezeigt wird«. (Freud 1912e, s. 178). Med udgangspunkt i den psykoanalytiske terapi hævder Habermas generelt, at den psykoanalytiske erkendelsesproces har karakter af selvrefleksion, og det er nok ham, der kommer nærmest en systematisk anvendelse af refleksivitetsbegrebet (Habermas 1968, især kap. 10).

Hvad disse eksempler umiddelbart har tilfælles, er noget med »subjektets relation til sig selv«, men en sammenligning på dette grundlag alene løber hurtigt ud i sandet, hvis man ikke samtidig drager objektet med ind i undersøgelsen. Subjektet forholder sig til sig selv gennem objektet. Heller ikke med denne tilføjelse kan eksemplerne dog kædes sammen, for ved narcissismen mangler objektet tilsyneladende. En sammenligning kræver en nærmere bestemmelse af begreberne refleksivitet og selvrefleksion, og det vil jeg forsøge at levere i artiklens første to afsnit. I de sidste fire afsnit ven-

der jeg tilbage til psykoanalysen, og her kommer hovedvægten til at ligge på selvrefleksionen i den terapeutiske proces.

1. Forsøgsvis bestemmelse af begrebet refleksivitet

Overvejelserne i dette afsnit har en almen karakter, men gør dog ikke krav på almen gyldighed. Dertil er de afprøvet på et alt for lille materiale. Læseren kan selv medvirke til en yderligere afprøvning ved at sammenholde dem med de øvrige artikler i dette temanummer.

Refleksivitetsbegrebet indeholder for mig at se altid tre konstituerende faktorer: (1) Refleksionens subjekt er det, der reflekteres. Det vil logisk være spaltet i en aktiv og en passiv instans, f.eks. den erkendende del af subjektet og den erkendte del af subjektet, selv om disse momentant kan være identiske. (2) Refleksionens »verbum« er den aktivitet eller impuls, der udgår fra subjektet, f.eks. 'vide' (have viden om) og 'forårsage' (være årsag til). (3) Refleksionens objekt er ikke den passive del af subjektet (den der erkendes, påvirkes etc.), men derimod den instans, der tilbagekaster impulsen, dvs. »spejlet«.

Refleksivitet kan defineres ved, at den fra subjektet udgående aktivitet eller impuls virker tilbage på subjektet selv. Dette er dog ikke et indre forhold. Aktiviteten er transitiv, hvilket betyder, at den overskrider subjektets grænse. Subjektet kan ikke tænkes uafhængigt af relationen til objektet, og uanset om objektet aktuelt er fraværende, må man altid søge tilbage til en objektrelation, hvis man vil forklare subjektets refleksive relation til sig selv (jvf. Prætorius 1981). Det, subjektet gør ved sig selv, har det oprindelig erfaret gennem objektet (som i denne forbindelse næsten altid vil være et andet subjekt): det er noget subjektet har gjort ved den anden, noget den anden har gjort ved subjektet, eller noget den anden har gjort ved sig selv eller ved en helt tredje. Sagt med andre ord vil en strukturel analyse af en refleksiv relation aldrig være tilstrækkelig – den må altid suppleres med en genetisk analyse.

For nærmere at afgrænse den side af refleksivitetsbegrebet, der interesserer mig i denne sammenhæng, har jeg foretaget en forsøgsvis tredeling af det ud fra formelle kriterier.

(1) *Den slette refleksivitet* findes i lukkede kredsløb, hvor impulsen monotont løber tilbage i sig selv uden mulighed for fornyelse. Et ikke-psykologisk billede herpå er tilbagekoblingshylet, der opstår, når en mikrofon kommer for tæt på den højtaler, den er tilsluttet. Et andet eksempel er kretenseren, der påstår, at alle kretensere lyver: man bliver kørt i ring, når man forsøger at bestemme udsagnets sandhedsværdi. Den slette refleksivitet vil være uinteressant, hvis den var en ren tankekonstruktion, men tilsyneladende eksisterer den reelt hos narcissisten og psykotikeren. Deres – ofte stærkt markerede – refleksivitet er uegnet som grundlag for opbygningen af en normal jeg-identitet på grund af de ukontrollerede skred mellem subjekt

og objekt og mellem subjektets aktive og passive del. På Freuds narcissistiske udviklingstrin er subjekt/objekt-polariteten forsvundet til fordel for lyst/ulyst-polariteten (jvf. nedenfor), og i det psykotiske sprog er der bestandige kortslutninger mellem udsigelsens (aktive) subjekt og udsagnets (passive) subjekt, uden at de revolutionære kræfter, der skabes herigenem, dog lader sig forløse i den sociale og materielle virkelighed (jvf. Rosenbaum/Sonne 1979).

(2) *Den ufuldbyrdede refleksivitet* overholder de formelle regler, som den slette refleksivitet bryder, men refleksivitetscirklen slutes ikke, da den tilbagevirkende impuls ikke påvirker den udadrettede impuls eller dennes grundlag. Subjektet kan se sig selv, slå sig selv og tale til sig selv, uden at det behøver at have nogen indflydelse på dets fremtidige evne til at se andre, slå andre og tale til andre. Såkaldt »selvgendrivende« teorier som determinismen (jvf. Nordenbo 1977) tilhører denne type, for så vidt som de netop ikke gendriver sig selv eksplicit, men behøver aktiv dødshjælp udefra for at gå i deres mor igen (havde de derimod bevidst spillet på selvgendrivelsens paradoks, som den tidligere nævnte kretenser måske gjorde, havde de tilhørt den slette refleksivitets type). Som realpsykologisk fænomen findes den ufuldbyrdede refleksivitet hos det ødipale og dermed også hos det neurotiske subjekt. Disse subjekter erkender eksistensen af andre subjekter, men ikke som jævnbyrdige. Det ødipale jeg er gennemgribende asocialt og underkaster ikke sig selv de regler, det mener bør gælde for andre. Hos det neurotiske subjekt er den ødipale suverænitæt blevet fortrængt til det'et, ophævet i over-jeg'et eller forskudt til objektforestillingens position, og herfra undertrykkes jeg'et. Set ud fra denne fremstilling er det neuroseterapiens opgave at slutte refleksivitetscirklen, så jeg'et atter bliver jævnbyrdigt med de tre andre intrapsykiske instanser (jvf. afsnit 5 nedenfor).

(3) *Den fuldbyrdede eller dialektisk arbejdende refleksivitet* er det positive modstykke til den ufuldbyrdede, og den er følgelig kendetegnet ved, at refleksionscirklen slutes, uden at objektet fornægtes eller fornedres. Subjektets udadrettede impuls kastes tilbage mod subjektet selv, hvor den virker modificerende ind på sit eget grundlag. Den såkaldte refleksionserfaring er subjektets erfaring af at modificere sig selv gennem bevægelsen fra ét grundlag til et andet (jvf. Bukdahl 1970 og 1971). I et kort glimt er der identitet mellem subjektets aktive og passive del, og dette er i nogle tilfælde fornyende og rensende, i andre tilfælde halsbrækkende selvmorderisk (nogle store ånder skruer sig selv over gevind, så de brat falder tilbage i sindssyngens slette refleksivitet). Forholdet mellem subjektets aktive og passive del kan illustreres gennem et eksempel: I Beatles-tegnefilmen *A Yellow Submarine* optræder der et »sugedyr«, en amøbe med en snabel, hvorigennem de mest forskelligartede ting forsvinder én efter én. Til sidst sætter dyret snablen på sig selv og suger til, og man ser til sin forundring et forsvindingsnummer, hvor det så at sige krænger sig selv ud i en usynlig dimension. Den aktivt sugende del får først sig selv som passiv genstand i det utopiske for-

svindingspunkt. Måske viser eksemplet, hvad filosoferne troede, det transcendentale subjekt var for en instans, men herved demonstrerer det også, at refleksiviteten har sine klare begrænsninger. For hvilke åndelige krum-spring subjektet end kan foretage, kan det aldrig transcendere sit materielle og sociale grundlag. Det materielle og sociale kan aldrig tænkes bort – det må bearbejdes i den form, det forefindes af subjektet, ligesom subjektet må arbejde med sig selv med udgangspunkt i den form, hvori det bliver sig selv bevidst. Det normale post-ødipale jeg, som Freud kaldte »det endegyldige real-jeg«, er netop kendetegnet ved sin hensyntagen til realiteten og socialiteten. Dette jeg besidder den evne til selvrefleksion, som neurotikerne mangler, og som den psykoanalytiske terapi har som formål at give dem tilbage.

Af de tre typer refleksivitet er det den sidste, der er den egentlige, mens den første type er en defekt udgave heraf og den anden en mangelfuld. Som tidligere nævnt har jeg ikke til hensigt at foretage en generel diskussion af refleksivitetsbegrebet, og jeg vil her nøjes med at konkludere, at »refleksivitet« og »dialektik« forekommer mig at være to sider af samme sag. Enhver dialektisk relation vil rumme et moment af refleksivitet, ligesom enhver refleksiv relation vil rumme et moment af dialektik. Diskussionen af refleksivitetsbegrebet vil derfor uvægerligt munde ud i de samme positioner, som tidligere har kendetegnet diskussionen af dialektikbegrebet. Ligesom man kan spørge, om der eksisterer en naturdialektik, kan man spørge, om der eksisterer en refleksivitetssirkel, hvori det menneskelige subjekt er fraværende (jvf. i den forbindelse de synspunkter, der er fremført af Benny Karpatschhof og Jens Mammen i dette nummer af *Psyke og Logos*). Personligt har jeg svært ved at forestille mig en refleksivitet, der ikke har det menneskelige subjekt som logisk subjekt, og i hvert fald er det altid det menneskelige subjekts selvrefleksion, det er relevant at diskutere i relation til psykoanalysen, som er mit emne i denne artikel.

2. Selvrefleksionens to sider

Selvrefleksionen opstår som begreb sammen med ideen om, at der findes noget ukendt og ubevidst i subjektet. Ifølge den næsten prototypiske problemstilling i filosofihistorien er subjektet spaltet i det bevidste jeg og dets fornuft på den ene side og affekterne, drifterne og viljen på den anden side, og fra og med Hegel stod det klart, at subjektets *viden* ikke kunne tænkes uafhængigt af dets *villen*. Bevidstheden kommer ikke til nogen klarhed ved at tænke over sig selv alene. Selvrefleksionen skal ikke blot skaffe subjektet viden om bevidsthedens grundlag i viljen; den skal også skabe en helheds-syntese ud af det spaltede subjekt, ved at de indbyrdes heterogene dele formidles og forliges med hinanden. Man kan sammenligne udgangspunktet med et selskab, hvor de færreste kender hinanden på forhånd. Efterhånden som selskabet udvikler sig, vil der indstille sig en ny balance med nye be-

kendskaber og nye alliancer, men først når alle kender alle, udgør gruppen en enhed og helhed, hvor spændingerne er udløst og de potentielle muligheder realiseret. Subjektet er på samme måde en flerhed, der først kan kaldes gennemreflekteret, når alle enkeltdele er gået i forbindelse med hinanden.

Den simpleste betydning af selvrefleksion er *selverkendelse*. Subjektet skal lære sig selv at kende gennem introspektion. Rettes opmærksomheden direkte mod viljen, opstår der let en cirkelslutning af den slette type, fordi det formidlende objekt mangler. Når introspektion trods alt er mulig, skyldes det, at objektet findes i erindringen, og at subjektet altid har indoptaget mere erindringsmateriale, end det har nået eller formået at gennemreflektere. Karakteristisk for denne form for selvrefleksion er således, at opmærksomheden rettes mod fortiden. Den er ikke blot introspektiv, men også retrospektiv.

Den mere komplekse betydning af selvrefleksion er *selvrealisering*. Det er den, som Hegel især er ansvarlig for. For at kende sig selv og sine uudfoldede muligheder må subjektet positivt gøre sig gældende i omverdenen og prøve sig selv i alle forhold. Hegel mente tilsyneladende, at subjektets yderliggørelse af sig selv altid havde karakter af fremmedgørelse, enten fordi det i denne operation glemte sit oprindelige selv, eller fordi det ikke ville kendes ved det fremmedgjorte selv. I begge tilfælde fuldendes selvrefleksionen først gennem genkendelse og reintegration af det fremmedgjorte. Alle viljens potentialer skal udløses i handlinger, før bevidstheden kan forstå dem og genkende dem som sine egne. Karakteristisk for denne form for selvrefleksion er således også, at opmærksomheden rettes mod fremtiden (og i parentes bemærket behøvede Marx ikke at justere Hegels tankegang på ret mange punkter for at skabe sin historiske materialisme, hvori fremtidsperspektivet er endnu tydeligere).

Hegels refleksionsfilosofi var et klart fremskridt i forhold til den ældre introspektive psykologi. Subjektet kan ikke lære sit eget væsen at kende blot ved at betragte sig selv. Omvejen over den ydre selvrealisering er en nødvendighed, for så vidt som viljens dimension rummer uanede dybder. Alligevel fik den introspektive psykologi en uventet renæssance i 1800-tallet, for hvad subjektet end rummede i sit ubevidste, behøvede dette ikke at repræsentere subjektets egentlige og oprindelige væsen. Også viljen og driften kunne være fremmedgjort og perverteret. I den naturalistiske litteratur blev introspektionen suppleret med en udtalt retrospektion, en interesse for det livs- og slægtshistoriske perspektiv, og formålet hermed var at finde tilbage til de fortidlige begivenheder, der havde perverteret subjektets vilje og ført dets udvikling ind på en skæv kurs, så det i virkeligheden ikke realiserede sig selv, men noget helt andet.

Den psykoanalytiske teori og terapi kan forstås inden for denne problemstilling. På den ene side findes en almen udviklingsteori, der beskriver subjektets »progrediente« selvrefleksion. På den anden side findes en terapeutisk praksis, der langt snarere har karakter af »regredient« selvrefleksi-

on. De viljesimpulser, der umiddelbart er bevidste for subjektet, har selv et ubevidst grundlag, som er mangelfuldt gennemreflekteret. Dette grundlag er sammensat af driftsimpulser, affektpotentialer, traumatiske erindringer og forsvarsreaktioner, og det udgør en ondartet syntese, som ikke er identisk med subjektets væsen. Den terapeutiske regression skal føre subjektet tilbage til det konkrete afspøringspunkt i dets livshistorie, og herfra skal en ny og bedre progression tage sin begyndelse, en progression uden uhenigtsmæssige fortrængninger og afspaltninger.

3. Selvrefleksion som progredient proces

Inden for psykoanalysen findes der et større antal udviklingsteorier, hvor nogle af de mest markante stammer fra Freud, Klein, Hartmann, Erikson, Lacan og Spitz. Især hos de senere i rækken kan der registreres en påvirkning fra Hegel. Også Freuds egen udviklingsteori har lighedspunkter med Hegels, men her er der næppe tale om påvirkning, hverken direkte eller indirekte. Den psykoseksuelle jeg-udvikling angår subjektets følelsesbindinger, dvs. identificeringer og objektbesættninger, og især identificeringerne har et refleksivt aspekt. Skematisk opstillet er der to momenter i identificeringsprocessen, en fremmedgørelse, hvor barnet kun ser sig selv i den andens billede, og en reintegration, hvor dette jeg-billede justeres og modificeres ud fra barnets erkendelse af de faktiske forhold. Med denne synsvinkel kan der hos Freud skelnes mellem to successive identificeringer, der i særlig grad er subjektkonstituerende, nemlig den narcissistiske og den ødipale identificering.

Den tidligste identificering er den narcissistiske. Forud for den ligger en jeg-udvikling, som Freud kun beskriver sporadisk: et oprindeligt real-jeg, der udelukkende er defineret gennem nervesystemets refleksfunktioner, og et herpå baseret krops-jeg, der mere generelt er knyttet til kroppens funktioner og til kropsbilledet, og som medvirker til at koordinere kroppens bevægelser. Den narcissistiske identificering, der er en følge af lystprincippets dominans, har en ødelæggende effekt på krops-jeg'et. Ud fra lystprincippet udstødes de ulystbetonede forestillinger (sult, mavepine m.m.), mens de lystbetonede indlemmes i jeg'et. Det nye narcissistiske lyst-jeg har således lånt mange træk fra plejepersonerne, først og fremmest evnen til at tilfredsstille ønsker og fjerne ulyst og ubehag, og i egen overbevisning er det almægtigt, mens omverdenen nærmest er ophørt med at eksistere. Reintegrationsfasen indledes af »en bitter livserfaring«, som det hedder hos Freud, og som et resultat af denne proces lærer jeg'et at anerkende objektets eksistens. Dette er dog – inden for den psykoseksuelle udvikling – kun indledningen til en ny og større udflugt: Ødipus-komplekset.

Den anden identificering er den ødipale (som Freud undertiden kalder den primære identificering, fordi den viser sig særligt betydningsfuld). Den er kendetegnet ved, at plejepersonerne nu anerkendes som selvstændige væ-

sener, men netop deres almægtighed i forhold til barnet anerkendes ikke. Denne egenskab overtager jeg'et ved identificering, idet det konstituerer sig som ødipalt. Barnet identificerer sig nærmere bestemt med forældrenes – og specielt faderens – aktivitet og søger til gengæld at tildele dem – men specielt moderen – rollen som passive. Det vil beherske og besidde dem, og dette forehavende tager sig i overensstemmelse med bindingens ambivalens både kærligt og ondskabsfuldt ud. Barnet er på dette udviklingstrin grundlæggende asocialt, og dets overvindelse af Ødipus-komplekset bliver af største betydning for hele dets senere udvikling. Reintegrationsfasen indledes af en ny bitter livserfaring, der af Freud almindeligvis sættes i forbindelse med kastrationsangsten. Det ødipale jeg beskæres bogstaveligt talt for sin magt, og aktivitetskarakteren deponeres efter forskellige regler i de omkringliggende intrapsyriske instanser, det'et, over-jeg'et og objektet.

Hvis narcissismen og Ødipus-komplekset gennemleves og afvikles »normalt«, vil det resulterende endegyldige real-jeg automatisk besidde en evne til selvrefleksion. Er udvekslingen af impulser mellem jeg'et og det ubevidste imidlertid blokeret af for mange og stærke forsvarsforanstaltninger, blokeres selvrefleksionen også, samtidig med at subjektet er i fare for når som helst at indlede en patologisk selvrealiseringsfase. Med henvisning til det tidligere sagte vil en mangelfuld afvikling af narcissismen medføre et psykotisk sygdomsbillede præget af den slette refleksivitet, mens en mangelfuld afvikling af Ødipus-komplekset vil medføre et neurotisk sygdomsbillede præget af den ufuldbyrdede refleksivitet. Psykoanalysen beskæftiger sig som bekendt især med neuroser, og i de følgende afsnit vil jeg fremstille psykoanalysens terapeutiske metode som en regredient selvrefleksionsproces gennemført med henblik på at restaurere patientens progrediente – dialektisk arbejdsende – selvrefleksion.

4. Den terapeutiske proces

Videnskabshistorien er en glimrende indfaldsvinkel, når man vil forstå egenarten af Freuds analytiske terapi. Freuds terapeutiske metode faldt ikke ned fra himlen, men blev skabt via et bredt spektrum af påvirkninger, der dels fungerede som trappetrin op til slutresultatet, dels er blevet bibeholdt i den analytiske terapi i en mindre fremtrædende form. Jeg har sammen med Simo Køppe (Andkjær Olsen/Køppe 1981) sondret mellem tre afgørende forskellige subjektoplevelser inden for rammerne af det kapitalistiske samfund, og som specialtilfælde heraf kan man også sondre mellem de tre opfattelser af psykiske sygdomme, som Freud var påvirket af. En sammenhængende sundheds- og sygdomsopfattelse tegner selv et billede af den ønskede terapeutiske proces, og jeg vil i dette afsnit undersøge, hvorvidt de tre historisk givne opfattelser heraf (den rationalistiske, den romantiske og den naturalistiske) rummer selvrefleksionen som moment.

I. Ifølge *den rationalistiske opfattelse* er psykisk sundhed ensbetydende med fornuft og realitetstilpasning, mens psykisk sygdom er ensbetydende med følelsesmæssige reaktionsmåder, som er kortsigtede og ineffektive. I overensstemmelse hermed var terapien oprindelig en rent moralsk terapi, der havde pædagogikken som model. Uanset om den var hård eller blød, var målet subjektets disciplinering. Sygdommen krævede ingen speciel forståelse, men bestod i en for tidlig standsning af barnets udvikling i retning af fornuft og selvbeherskelse. Psykisk syge blev derfor sammenlignet med børn, som det gjaldt om at give en ekstra opdragelse.

Anskuet filosofisk indeholder denne opfattelse af den terapeutiske proces træk af den progrediente selvrefleksion. De syge magter ikke at overskue konsekvenserne af deres ønsker og handlinger, og først hvis de indprentes virkelighedens spilleregler, overvinder de sygdommen. Et vigtigt led i læreprocessen er den korrekte registrering af de tilbagemeldinger, der kommer fra omgivelserne vedrørende de udsendte impulser, og det er klart, at beherskelsen af denne mekanisme er en forudsætning for egentlig selvrefleksion. Til gengæld er det tvivlsomt, om denne vej overhovedet er farbar i terapien. En nærmere undersøgelse og diskussion heraf kunne f.eks. foretages i relation til den såkaldte realitetsterapi, der har været stærkt fremme i 1970erne.

Det var nok Freuds held, at han stiftede bekendtskab med tankegangen gennem Bernheims autoritære suggestionsterapi. Bernheim mente, at fornuft kunne indpodes suggestivt i form af ordrer og tilrettevisninger, og denne afart af fornufts- og realitetsterapien lod Freud sig kun besnære af i en kort periode i slutningen af 1880erne. Virkningen af den suggestive behandling var kortvarig, og det var tilsyneladende ikke alle, der var modtagelige for suggestion. Senere udtalte Freud, at han havde følt afsmag ved Bernheims åndelige voldtægt af sine patienter: alle fik den samme besked om, at deres symptomer var meningsløse og derfor straks burde forsvinde. Bernheim har sikkert støttet sig på den kendsgerning, at personer med hysteriske lammelser plejede at få førligheden tilbage, hvis der f.eks. udbrød brand i det hus, hvor de var sengeliggende, men det er naturligvis kun de færreste psykiske og psykosomatiske lidelser, der adlyder en så enkel mekanisme.

II. *Den romantiske opfattelse* er det logiske modstykke til den rationalistiske. Her står affekterne i centrum. Det er ikke subjektets påvirkelighed af eller eftergiveness over for affekterne, der nu er problemet, men affekterne selv og sekundært deres årsager i og uden for subjektet. Der findes naturligvis forskellige romantiske opfattelser af affekternes eller følelsernes natur, men psykisk sygdom føres typisk tilbage til traume, en ulystoplevelse, der er anledning til dannelsen af et psykisk ulyst- eller angstberedskab af særlig styrke. Sygdommen bryder ud, når dette beredskab blander sig forstyrrende i andre psykiske processer og derved tager magten over det fornuftige subjekt. Subjektet kan – populært udtrykt – ikke glemme det onde,

der er hændt, og derfor reagerer det uhensigtsmæssigt i en lang række senere situationer, især hvis disse har lighedspunkter med den traumatiske oplevelse. Det forventer mere ondt fra sine omgivelser, end rimeligt er, eller det begynder selv uprovokeret at gøre sine omgivelser ondt.

Det var en gennemgående tanke i den romantisk inspirerede terapi, at det onde på en eller anden måde skulle uddrives. Mesmers magnetiseringskur, der havde djævluddrivelse som model, gik ud på at fremprovokere et – f.eks. hysterisk – anfald hos patienten. Den smertelige genoplevelse af hele sygdommens affektregister havde under lægens kontrol en rensende og helbredende virkning. I Mesmers egen forståelse skyldtes helbredelsen, at legemets magnetiske fluidum genfandt sin naturlige balance, hvad der på sin vis er parallelt med, at »trykforskelle« blev holdt ansvarlige for mange somatiske skavanker (en egentlig »udløsningsterapi« verserede folkeligt – ikke mindst i 1800-tallet – i form af åreladninger og lavementer).

Det er let at konstatere, at det refleksive aspekt mangler ved denne terapiform. Hvis det lykkes at uddrive det onde, er det godt, og det er absolut ikke meningen, at det onde skal reintegreres igen.

Freuds personlige indfaldsvinkel til romantisk psykoterapi var Breuers såkaldte katarsis-metode. Freud og Breuer delte i flere år den opfattelse, at virkningen af en traumatisk oplevelse kunne elimineres gennem »afreagering« af den indeklemte affekt. Tanken om et særligt ulystberedskab kan ikke have ligget Breuer fjernt, da han beskrev Anna O.'s tilfælde (jvf. Freud/Breuer 1895d), selv om han gav den forudgående hypnoidtilstand hovedansvaret for den patologiske reaktionsmåde. Uanset årsagsrækkefølgen er der indtrådt en personlighedsspaltning, hvor den fraspaltede del af personligheden er behersket af traumatet og truer med at undergrave den normale del af personligheden. Ulystberedskabet ligger i den fraspaltede del som en overtrykslomme, og det er terapeutens opgave at sørge for udladningen. Den mest elementære afreagering sker gennem det hysteriske anfald, men i dette tilfælde gendannes affektspændingen som regel, og derfor er den helbredende virkning ikke varig. Breuers patient Anna O. var selv medvirkende til at finde en mere effektiv afreageringsmåde, nemlig afreageringen gennem talen, og hun kaldte den for »talking cure« og »chimney sweeping«. For så vidt som talefunktionen er knyttet til den normale del af personligheden, er udløsningen gennem talen udtryk for en ny sammenkobling af de to personlighedsdele. Talen er en sikkerhedsventil, der kan aktiveres, hver gang trykket bliver for stort, og på den måde forebygges fremtidige patologiske reaktioner.

Freud opgav personligt katarsis-terapien i begyndelsen af 1890'erne. For ham var talen mere end en energetisk sikkerhedsventil. Det gjaldt også om at få patienten til at vedkende sig det sagte. Foregik behandlingen under hypnose, havde patienten som oftest bagefter glemt, hvad han eller hun havde sagt, og så kunne man begynde forfra. Først da Freud begyndte at lytte til sine patienter, var grunden lagt til den egentlige analytiske selvre-

fleksion. Breuers begrænsninger i forhold til Freud kan illustreres med et lidt firkantet billede: Et hul i jerntæppet kan godt fungere som sikkerhedsventil og forebygge en politisk krise, men det er ikke tilstrækkeligt til at genforene Øst- og Vesttyskland, hvis man betragter det som et mål.

III. Det er temmelig evident, at kerneoperationen i den psykoanalytiske terapi er bevidstgørelsen, den retrospektive og introspektive selvrefleksion. Det er noget mindre evident, hvordan denne side af terapien skal placeres historisk. Hermeneutiske læsere af Freud er blevet slået af ligheden mellem Freuds og Diltheys fortolkende bagudskuen, selv om ingen vist har påstået, at Freud skulle være påvirket af Dilthey. Jeg mener selv, at bevidstgørelses-terapien hos Freud har helt andre forudsætninger, nemlig *den naturalistiske bevægelse*, der ikke mindst i de skandinaviske lande havde en betydelig udbredelse i sidste tredjedel af 1800-tallet (jvf. Brandell 1961). Naturalisterne var folk med interesse for kunst og samfundsforhold, men deres synsmåde havde de lånt fra naturvidenskaberne (deraf navnet). De kan dog ikke karakteriseres som mekanicister. De søgte f.eks. ikke at reducere psykiske fænomener til et biologisk grundprog. Begejstringen for naturvidenskaberne hang snarere sammen med disses tilvejebringelse af kontroversielle sandheder. Når man inden for naturalismen sluttede op om Claude Bernards eksperimentelle biologi og Charles Darwins nedstammingslære, var det for at få menneskenaturen sat under debat. Det magiske løsen var sandhed. Når blot sandheden kom frem, mente man, at der herfra ville udgå en helbredende strøm til hele det syge samfund.

Naturalisternes sandhed var ikke en positivistisk sandhed. Det drejede sig ikke om gennem indsamlingen af data at afdække alle mulige – ofte irrelevante – sammenhænge i naturen og samfundet. Fremdragelsen af sandheden havde karakter af afsløring, ligesom det gerne er tilfældet i sensationspressen. Man gik som princip ud fra, at de virkelig betydningsfulde sandheder fandtes der, hvor borgerskabet satte ind med censur- og tildækningsforanstaltninger, eller som Freud senere sagde om de censurerede aviser: det interessante står de steder, hvor censuren har efterladt huller i teksten. Hovedmodsatningen til sandheden var løgnen, som den individuelt og kollektivt blev praktiseret i samfundet. Naturalisterne var generelt ude efter hykleriet, forstillelsen og skinhelligheden, der alle havde løgnens karakter, og for dem lå den fortrængte sandhed som en tikkende bombe under hele samfundet. Fortiden ville før eller siden kræve sin ret, og derfor gjaldt det om at sadle om i tide og gå til bekendelse, en problematik der er uforligneligt fremstillet i Henrik Ibsens nutidsdramaer.

Freud kendte Zola, Brandes, Ibsen og Jacobsen, og det var blandt andet hos dem, han hentede styrke og mod til at fremføre sine kontroversielle afsløringer for offentligheden, ja indimellem fornemmer man ligefrem hans fornøjelse ved at kyse borgerskabet. Freuds afsløringer angik det ubevidste og fortrængte, og hos ham er fortrængningen og løgnen betegnelser for det samme fænomen. En hovedpointe hos ham var som bekendt, at det for-

trængte altid var noget seksuelt. Naturalisterne satte kun sporadisk løgn og sandhed i relation til psykiske lidelser, og Freud er således den første, der har anvendt fremdragelsen af sandheden som terapeutisk grundprincip (idet vi ser bort fra skriftestolens bekendelser og den alment kendte virkning af at »lette samvittigheden«). Sammfattende indeholder Freuds terapeutiske metode momenter af introspektion, retrospektion (suppleret med en regressiv genoplevelse af det fortrængte) og dechifrering (en metode til at finde og tyde hullerne og de skjulte sammenhænge i patientens tale). Disse punkter vil jeg uddybe i det følgende afsnit.

Jeg har i et skema indsat nogle af den centrale karakteristika ved de tre opfattelser af den terapeutiske proces, så det bliver muligt at sammenligne dem:

	den terapeutiske proces		
III: naturalistisk opfattelse	livsløgn	fremdragelse af sandheden	anerkendelse af fortiden
II: romantisk opfattelse	dominans af negative følelser	afreagering	aktualisering af positive følelser
I: rationalistisk opfattelse	dominans af kort- sigtede handlinger	indpodning af fornuft	tilpasning til realiteten

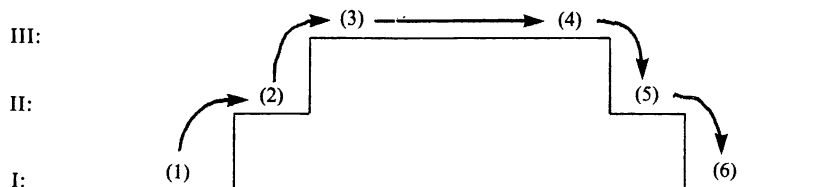
5. Den psykoanalytiske terapi

Freuds arbejde med neurosebehandling førte ham gennem de tre nævnte opfattelser, som han alle afprøvede og også alle fandt visse mangler ved. Man kan ikke simpelt hen sige, at han endte ved den naturalistiske – eller en heraf udviklet – opfattelse. Rundt om i hans skrifter finder man en stadig hensyntagen til de to andre opfattelser, og man indser herigennem, at de tre opfattelser ikke udgår tre konkurrerende anskuelser af det samme problem (i dette tilfælde neurosen), men snarere tre forskellige aspekter af dette problem. Neurotikerens skal ikke blot befris for sin »livsløgn«, men også for »dominansen af negative affekter« og for de »kortsigtede og uhensigtsmæssige reaktionsmåder«, og der er ikke parallelitet mellem disse niveauer. Der kan ske ændringer på det ene niveau, uden at det automatisk medfører ændringer på de to andre. For at beskrive den psykoanalytiske terapi og dens forhold til selvrefleksionen, vil jeg først kort omtale Freuds anskuelse af neurosens problem på hvert af de tre niveauer.

I. Freuds beskrivelse af lystprincippet, der afløses af realitetsprincippet, er som hentet ud af den rationalistiske opfattelse, og mange af Freuds genetiske overvejelser drejer sig netop om, hvordan subjektet trin for trin øger sin bemestring af omgivelserne. Den progrediente selvrefleksions model gælder både den adaptive og den psykoseksuelle udvikling, og selv om realitetsprincippet, der kendetegner udviklingens slutpunkt, på mange måder er en utopisk konstruktion, står den materielle og sociale realitet altid som en højst nærværende norm, som det enkelte subjekt er tvunget til at forholde sig til. Uanset hvad man mener om samfundets indretning, og uanset hvor megen sympati og forståelse man har for den neurotiske reaktionsmåde, der er præget af lystprincippet, udgør neurosen et både individuelt og samfundsmæssigt problem. Neurotikere er utilpassede og dysfunktionelle, og neurosebehandlingen har altid tilpasningen og adlydelsen af realitetsprincippet som et af sine mål. Derfor taler Freud også om, at den syges jeg skal styrkes, og selve terapien kalder han en »efteropdragelse«. Men den direkte vej til målet er – som vi har set – ufarbar. Man kan ikke behandle neurotikere som børn og inddrage pædagogikkens og opdragelsens principper i behandlingen, og anvendelse af hypnose og suggestion er af flere grunde uhensigtsmæssig. Virkningen er kortvarig og skrøbelig, og patienten får ikke mulighed for selv at vælge arten af sin tilpasning og tage ansvaret for valget. Den progrediente selvrefleksions model er uanvendelig som terapeutisk model, fordi neurotikere ikke heltigennem ligner børn i deres reaktioner. De er langt stærkere fikseret til den uhensigtsmæssige reaktionsmåde. Den terapeutiske proces kan ikke følge den lige vej fra lystprincippet til realitetsprincippet, og derfor må den slå ind på en omvej.

II. Freud opgav heller ikke totalt den romantiske opfattelse. Der blev ved med at indgå traumatiske oplevelser i hans sygdomsforståelse, og ideen om, at det er den undertrykte seksualitet, der forvandles til angst og andre negative affekter, blev også opretholdt i forskellige versioner. Hertil kommer dødsdriftsteorien, dvs. teorien om en grunddrift som den dybeste kilde til de negative affekter. Men også på dette niveau må vi skelne mellem den normale udvikling og den terapeutiske proces. Når Freud beskæftigede sig med den normale drifts- og affektudvikling, betragtede han udladningen og afreageringen både som nødvendige processer i sig selv og som midler til at forebygge psykiske sygdomme. Der er ingen tvivl om, at et velfungerende seksualliv for ham var en vigtig forudsætning for, at hele personen fungerede godt, og på sine gamle dage anså han det for et af menneskehedens største problemer at få afreageret dødsdriften, uden at den enkelte påførte sig selv eller andre skade derved. Derimod troede han ikke på afreageringen som terapeutisk proces. Neurotikere kunne naturligvis ikke helbredes, hvis de kunne formås til at kaste sig ud i seksuelle udskejelser, og heller ikke traumatiske oplevelser lod sig uskadeliggøre ved afreagering. Det mål at fjerne de negative affekter er fuldt ud gældende i psykoanalysen, men også her må der findes en omvej til målet, fordi den direkte vej er spærret.

III. Kun inden for den opfattelse af den terapeutiske proces, der er udviklet på grundlag af naturalismen, er den direkte vej tilgængelig, og denne vej er samtidig »omvej« for de to andre terapeutiske processer. Jeg vil straks vende tilbage til en nærmere beskrivelse af bevidstgørelsesprocessen, men forinden vil jeg i en model skitsere helhedsbilledet af den psykoanalytiske terapi:

Patienten, der starter i (1), altså neurotisk utilpassethed til omgivelserne, kan gennem behandlingens forhindringsløb forvente at ende i (6), hvor der er sket en styrkelse af jeg'et og derved også en forbedring af tilpasningsevnen. Tilsvarende forventes aktualiseringen af de negative affekter i (2) at føre til normale affektreaktioner i (5). På niveau III gælder, at selv om den direkte vej mod bevidstgørelsen fra (3) til (4) ligger åben, ja så er (4) forstået som en mere eller mindre intellektuel anerkendelse af fortiden ikke ensbetydende med afskaffelse af neurosen. Terapien kan hverken begynde eller slutte på dette niveau, som om de to andre niveauer ikke eksisterede. Terapiens forløb over de tre niveauer – og de seks enkeltstationer – er en logisk konsekvens af neurosens sammensatte natur.

(1) Ved analysens indledning møder analytiker og patient hinanden som jævnbyrdige samfundsborgere (eller så jævnbyrdige som samfundsborgere nu er). I denne fase gælder samfundets almindelige spilleregler stadig. Patienten beder analytikeren om hjælp, og analytikeren stiller til gengæld en række betingelser for at påbegynde en behandling: krav om honorar, om overholdelse af de fastlagte tidspunkter for fremmøde, om at sige *alt* (men i øvrigt holde sig til verbale udtryk) og om relativ seksuel abstinens i analyseperioden. Overholdelse af denne kontrakt eller alliance er forudsætning for det, der skal ske senere i analysen, og som fremhævet af bl.a. Greenson (1967) vedbliver alliancen – og dermed patientens og analytikerens forhold til hinanden som samfundsborgere – at gælde gennem hele analyseforløbet. Patienten skal således føres tilbage til position (1) ved afslutningen af hver analysetime, så han efter overføringerne følelsesstorme atter er i stand til at opfylde samfundets krav, f.eks. noget så elementært som at køre hjem i sin bil uden at bringe sig selv eller andre i livsfare. Med en modifikation af et af Freuds billeder kan behandlingsforløbet sammenlignes med en hærufdeling, der skal passere et højt bjerg. Slutmålet er, at samtlige soldater er bragt over på den anden side, men for at nå dette mål sendes mindre grupper i forvejen for at fjerne eventuelle forhindringer, og disse skal for hver

ekspedition vende tilbage til hovedkvarteret. Først når der er oprettet sikre mellemposter, kan hovedstyrken sendes afsted. I den psykoanalytiske terapi må man dog ofte slå sig til tåls med, at en del af styrken når frem til målet, så neurosen i det mindste svækkes.

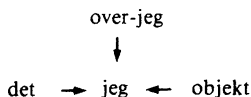
(2) Patienten skal fortælle analytikerens alt, hvad der falder ham ind, men i første omgang kan analytikerens ikke bruge de fremkomne oplysninger til ret meget. Han må – som Freud fastslår – afvente patientens overføringer, dvs. aktualiseringen af hidtil blokerede affektreaktioner. Patientens måske diffuse symptombillede forvandles i denne fase til en egentlig overføringsneurose, hvor de fortrængte og symptomskabende følelsesbindinger kommer frem og knytter sig til analytikerens person som klare udtryk for angst, skam, skyld, vrede, had, beundring, forelskelse etc. etc. Analytikerens må i sin optræden være så tilbageholdende og neutral, at han er sikker på, at disse affekter kommer »indefra«. Udebliver overføringerne, kan analysen ikke gennemføres, men analytikerens råder dog over visse »affektfrigørende procedurer«, fremfor alt den stærkt provokerende tavshed. Som nævnt pålægges patienten relativ seksuel abstinens, idet det er nødvendigt, at de frigjorte affekter holdes bundet til analytikerens. Engagerer patienten sig følelsesmæssigt uden for analysen, kan han let komme til at gøre noget overilet, og desuden vil det aflede hans interesse for analysearbejdet. Det ligger i sagens natur, at analytikerens heller ikke selv må tilfredsstille de aktualiserede følelser eller tillade patienten en direkte korporlig afreagering (eller 'ageren' som det hedder i fagsproget). Han må ikke indlede et reelt kærlighedsforhold til patienten, han må helst ikke træffe patienten privat, og han skal begrænse sin ros og irettesættelse til det mindst mulige. Denne beskæring af affekternes spillerum understreges yderligere af kravet om verbalisering. Selv ikke i analysetimen må patienten udspille sine affekter på anden måde end gennem talen. Han må ikke begynde at kravle rundt på gulvet eller foretage sig andre af de ting, som ville blive hilst velkomne inden for mange nyere terapeutiske retninger. Talen er som hos Breuer følelsernes eneste tilladte ventil, og det er forudsætningen for opstigningen til niveau III. Det må i den forbindelse ikke glemmes, at et meget vigtigt infantilt driftsønske er videbegæret, der oprindeligt var knyttet til barnets seksuelforskning, men som i sin aktualiserede form bliver en vigtig del af drivkraften bag det egentligt analytiske arbejde.

(3) Analytikerens har allerede sikker grund under fødderne i sit analysearbejde, når overføringerne har indfundet sig, og når patientens videbegær også sættes bag det analytiske projekt, kan der indledes et frugtbart samarbejde. Analysen har retning fra nutiden mod fortiden og fra overfladen ned i dybden. Det fremkomne materiale søges sammenstykket til et helhedsbillede, hvor det første, der lokaliseres, i reglen er forsvaret. Fortrængningerne danner et helt hierarki, der ligger som løgn over løgn over løgn, blot er disse løgne selv ubevidste og ufrivillige. Nederst ligger de fortrængte erindringsstrukturer, som sygdommen udgår fra, og som det gælder om at be-

vidstgøre. Det vil for neurosens vedkommende altid være varianter af Ødipus-komplekset. Pladsen tillader mig ikke at komme nærmere ind på Freuds analytiske metode, men jeg vil dog minde om, at patienten ikke normalt ved egen hjælp kan bevidstgøre sine fortrængte erindringer. Det analytiske arbejde er et tydnings- eller dechifreringsarbejde, som kun kan udføres af den, der sidder inde med en forhåndsviden om det ubevidstes struktur og mekanismer, herunder primærprocessernes mangfoldige udtryksmuligheder.

(4) Med analysearbejdet vil analytikeren støtte patientens 'erindren', der hos Freud står i modsætning til 'ageren', og kabalen går naturligvis smukkest op, hvis patienten ender med at erindre de traumatiske barndomsoplevelser, der er neurosens årsag. Her er selvrefleksionen virkelig retrospektiv. I praksis er det dog ikke erindringer, der er afgørende for analysen, men 'konstruktioner'. På baggrund af analysearbejdet rekonstruerer analytikeren den serie af begivenheder i barndommen, der førte til sygdommens udbrud, og i mange tilfælde accepterer patienten dem som plausible, ja undertiden kan de ligefrem bekræftes af patientens nulevende slægtninge. Bag anvendelsen af konstruktioner lå der dog også en dybere indsigt hos Freud. Måske har de ubevidste strukturer, der kommer frem i analysen, slet ikke karakter af erindringer. Adskillige af Freuds analyser godtgør faktisk, at der i virkeligheden er tale om fantasistrukturer, der dels har karakter af ønsker og dels er dannet med tilbagevirkende kraft gennem kombination af erindringer fra forskellig tidspunkter. Blot har disse fantasistrukturer samme evne til at gribe ind i psykiske processer som egentlige erindringer. Freud understreger fantasiernes *psykiske realitet*, og hvis deres bevidstgørelse ikke altid har karakter af retrospektion, har den i hvert fald karakter af introspektion. Samtalen mellem patient og analytiker er på dette niveau ikke en samtale mellem to jævnbyrdige og ligeværdige subjekter. Analytikeren er i princippet fraværende som privatperson og spiller kun rollen som spejl i patientens selvrefleksion: han skal kun vise, hvad der foregår i patienten og intet andet (jvf. citatet i artiklens indledning).

I Freuds sene topiske model siges jeg'et at udgå fra *p-by*-systemet (perception-bevidsthed) og råde over adgangen til motiliteten, men samtidig betegnes jeg'et som en passiv instans: ». . . Groddeck understreger til stadighed, at det, som vi kalder vort jeg, i det væsentlige forholder sig passivt i livet, at vi, som han udtrykker det, bliver »levet« af ukendte, uregelmagter«. (Freud 1923b, s. 170). Det aktive i subjektet, der til gengæld er ubevidst, kaldes for det'et, men også de to andre intrapsykiske instanser, over-jeg'et og objektet (egentlig objekt*forestillingen*), er i stand til at indtage en aktiv position. Det giver følgende simple model over »jeg'ets afhængigheder«:

Forholdet mellem instanserne er ikke så simpelt og skematisk som her opstillet, men modellen siger ikke desto mindre noget om, hvad det er for instanser, jeg'et lokaliserer omkring sig i det intrapsyriske landskab. Jeg'ets passivitet går tilbage til Ødipus-konflikten, hvor det for steds måtte give afkald på rollen som det aktive og suverænt magtfulde subjekt i forhold til forældre og søskende, og den aktivitet, som det ødipale jeg mistede, oplever det neurotiske jeg på forskellig vis placeret i objektets, over-jeg'ets og det'ets position. Jeg'et føler sig konstant presset, hæmmet, iagttaget, gennemskuet, undertrykt, intimideret og determineret af disse instanser, men netop heri ligger psykoanalysens muligheder. De følelsesbindinger, patienten overfører på analytikerens, svarer til jeg'ets bindinger til de tre instanser, og når analytikerens ser, hvilke roller han pålægges at spille i patientens fantasier, ved han samtidig, hvad de tre instanser indeholder. Psykoanalytikerens stiller sig som et spejl bag hver af instanserne og opfanger her de signaler, der udgår fra det passive jeg (en det-overføring manifesteres ganske vist ikke direkte, men ved regression flyder det'ets forestillingsstrukturer sammen med over-jeg'ets og objektets).

Når analytikerens meddeler patienten resultatet af sin analyse, er det i virkeligheden indholdet i de tre psykiske instanser, der meddeles, dvs. forskellige træk ved jeg'ets fraspaltede identitet og forladte objektrelationer. Jeg'et føler sig iagttaget af de ubevidste instanser, fordi det selv i den ødipale fase søgte at belure forældrene, og det føler sig undertrykt og determineret, fordi det selv søgte at udøve enevældig magt over andre. Det asociale ødipale jeg er efter Ødipus-komplekssets fortrængning så at sige blevet offer for sine egne asociale impulser. Reintegrationen af den fremmedgjorte, fraspaltede identitet kan aldrig blive fuldstændig (og skal heller ikke blive det, da det ville betyde gentagelse af den asociale indstilling og tilnærmelse til psykopatien), men den relative – og den momentane – reintegration beror på det faktum, at jeg'et selv besidder de funktioner og evner, som det føler sig undertrykt af gennem de ubevidste instanser. Ophævelsen af selvundertrykkelsen hænger sammen med bevidstgørelsen. Det neurotiske jeg er gået i baglås, fordi det prøver at realisere sine dybeste ønsker inden for modaliteten *haven* (kræve, love, give, tage, miste, få det ene eller det andet symboliske objekt, som jeg'et forbinder med sin dybe følelse af *mangel*). Analytikerens kommer ingen vegne, hvis han går ind på at spille dette spil. Hans afgørende indsats består i at tilvejebringe en forskydning af ønskerne fra modaliteten *haven* til modaliteten *viden*, således at spillet kommer til at dreje sig om at kræve, love, skjule, afdække viden. Fremkomsten af det aktive videbegær er forudsætningen for den analytiske selvrefleksion. Når jeg'et får at vide, hvorfor det føler sig underlegent, gennemskuet og determineret, har det samtidig fået muligheden for at frigøre sig selv. Refleksionserfaringen er jeg'ets erfaring af, at det i samme øjeblik som det bliver sig bevidst om sin egen determination, erhverver evnen til at bryde determinationen.

(5) Michel Foucault (1976) kan have ret i, at psykoanalysen baserer sin

eksistens på patienternes »vilje til viden«, altså koblingen mellem niveau II og niveau III i modellen ovenfor, men videlysten er hos ham blevet til en perversion, hvor lysten og begæret er de dominerende faktorer, mens sandhedsværdien af den indvundne viden eller erkendelse er yderst beskedet, subjektiv og begrænset som den er. Selv tror jeg nærmere, at psykoanalysens problemer ligger ved tilbagekoblingen fra viden til vilje, altså ved nedstigningen fra »analysepyramiden«. Det er lettere at forestille sig en vilje til at få sandheden frem end en sandhed, der af sig selv omsættes i en viljesimpuls. Freud betragtede det i mange år som en lovmæssighed, at når affekterne er aktualiseret gennem overføringer (trin 2) og den rette analyse er frembragt (trin 4), ja så vil affekterne af sig selv tage sandheden til efterretning og finde en ny og bedre balance, hvor de knytter sig til deres adækvate genstande. Den neurotiske angst, der f.eks. er knyttet til ulve, overføres i begyndelsen af analysen på analytikerens, og efter en tid forskydes den videre herfra til faderens person, hvor den i fornuftens belysning erkendes at være overdrevet, hvorfor den fremover begrænses til et realistisk niveau. Det er tankegangen bag analysens helbredende virkning. Den analytiske sandhed er affektbindende. Freuds stadigt udvidede begreb 'modstand' har sin kerne i affektreaktionerne. Det knytter egentlig an til affekternes træghed, deres utilbøjelighed til at opgive en engang funden form. Når Freud taler om 'gennemarbejdning', gælder det modstanden. Hver enkelt forestilling, fantasi eller erindring, som er i stand til at udløse en neurotisk affektreaktion, skal trækkes gennem hele den analytiske mølle, og det er en af grundene til, at den typiske analyse strækker sig over adskillige år. Jeg skal i det sidste afsnit komme ind på en form for modstand, som Freud ikke kunne knække, og som angår forskellen mellem jeg'ets *evne* til at bryde determinationen og dets *vilje* til at bryde den.

(6) Foreløbig vil jeg her føre den typiske analyse planmæssigt til ende. Hvis neurotikerens både intellektuelt og affektivt har accepteret analysen, er han i princippet helbredt. Herefter tager han afsked med analytikerens og træder atter ud i den samfundsmæssige virkelighed, og nu formodes han at adlyde realitetsprincippet, uanset at analytikerens ikke har forsøgt at indpode nogen fornuft i ham. Det ville være let at beskyldte analytikerens for magtmisbrug, hvis han afsluttede behandlingen med at give patienten nogle borgerlige (eller socialistiske) ord med på vejen, og det forsøgte Freud faktisk også at undgå. Praktisk rådgivning og psykoanalyse er for ham to forskellige ting, hvad der bl.a. fremgår af hans skarpe afstandtagen fra Ferenczis »aktive analyse«. I hysteristudierne siger han som kommentar til behandlingen af en guvernante, der var forelsket i sin rige arbejdsgiver, som hun naturligvis ikke kunne blive gift med: Meget er vundet, hvis det lykkes at forvandle patientens hysteriske elendighed til almindelig ulykke, for med et helbredt sjæleliv har patienten den bedste mulighed for selv at sætte sig til modværge mod en reelt ulykkelig situation. Man kan naturligvis ikke psykoanalysere sig frem til en politisk strategi, endsige til en politisk hold-

ning, og Freuds pointe forekommer derfor at være fuldt berettiget. Det politiske liv er i sig selv skueplads for alle mulige neuroser, hvor der spilles bravt på folks misundelse, angst, skyldfølelse, autoritetstro og fremmedhad, og kunne psykoanalysen blot medvirke til at fjerne dem, ville meget være nået.

6. Refleksivitetens begrænsninger

Jeg håber, at det i løbet af artiklen er lykkedes mig at sandsynliggøre, at selvrefleksionens to sider også har et alment perspektiv. Den regrediente, indadvendte eller subjektive selvrefleksion, der praktiseres i psykoanalysen, er det logiske modstykke til den progrediente, udadvendte eller objektive selvrefleksion, som marxismen så stærkt eksemplificerer. Sammenkoblingen af de to sider (pyramidens niveau III og niveau I) er vanskelig at beskrive videnskabeligt, da den forudsætter en refleksivitet i anden potens. Den subjektive, psykologiske refleksionserfaring er bagtil forankret i socialisationen, hvis massive prægning af subjektet ofte har en sådan styrke, at psykoanalytikerens arbejder forgæves. Men på den anden side er den objektive, politiske refleksionserfaring selv bagtil forankret i subjektive karakteregenskaber, der ofte er neurotiske, og som derfor begrænser de politiske erfaringers gennemslagskraft. Her tegner der sig altså en ond cirkel, som ikke uden videre kan brydes, og der er altid noget naivt over teoretikere – som f.eks. Alfred Lorenzer (1974) – der med vold og magt vil indstifte en dialektik mellem den subjektive og den objektive dimension, men som kun formår at skabe et hermetisk lukket system af bombastiske hensigtserklæringer, jvf. fortsat Nini Prætorius' kritik af en række lignende sammen-tænkninger (1981, især kap. 6).

Det er heller ikke nogen løsning at udvælge den ene af selvrefleksionens sider som den primære. Traditionen fra Hegel og Marx er således hos Habermas (1968) videreudviklet til en teori om den offentlige kommunikations altafgørende betydning for selvrefleksionen. Samtalen mellem patient og analytiker, der i Freuds tankegang er præget af analytikerens fravær som privatperson, trækkes af Habermas fra niveau III ned på niveau I, hvor de to samtalepartnere opfattes som jævnbyrdige og ligeværdige. Uanset hvor stort eller lille den offentlige kommunikations samtalerum er, er det ikke længere patientens *egen* selvrefleksion, der kommer frem i analysen.

Et lignende løsningsforsøg, men med modsat fortegn, kan findes hos filosofen Jacques Derrida (1967). Derrida er dybt præget af Freud, og hans filosofi er nærmest en totalisering af det, jeg har kaldt den subjektive selvrefleksion. Den evigt genererende refleksivitet er blevet det grundlæggende princip og behæftet med betegnelser som 'skrift' og 'differeren'. Den vestlige 'logocentrisme' er ét stort forsøg på at fortrænge skriften, og den Derrida'ske skriftlære (grammatologi) har som formål at gøre skriften gældende

igen ved en operation, der har lighedspunkter med Freuds dechifrering af neurotiske symptomer. Derrida finder selvmodsigelser og dermed refleksivitet overalt (og er således beslægtet med Grue-Sørensen), men for så vidt som han ikke selv erkender sit projekts begrænsninger, mangler han at vise, hvordan denne refleksivitet kanaliseres ud i den materielle og sociale virkelighed (bevægelsen fra niveau III til niveau I). Den galoperende refleksivitet bliver en tom form, der endnu ikke har demonstreret sine politiske trækkræfter. Sagt mere almindeligt er det naturligvis afslørende, når diverse magtinstanser i samfundet kan gribes i selvmodsigelser og tildækningsmånøvrer, men afsløringen alene får ikke magten til at bryde sammen. Desuden kan Derrida ikke regne med at mobilisere den helt store skyldfølelse og anger, blot fordi han afslører, at der overalt i samfundet »bedrives metafysik«.

I den pyramidemodel, jeg har udledt af Freuds terapeutiske praksis, ligger den affektive dimension (niveau II i modellen) som en spærring mellem selvrefleksionens to niveauer, og formentlig kan man i dette forhold finde en væsentlig forklaring på refleksivitetens begrænsning. Gennem Freuds forfatterskab bliver håndteringen af den affektive dimension et stadigt stigende problem. I begyndelsen antager Freud, at det er patienternes egen skyld, hvis de ikke accepterer den forelagte analytiske sandhed. Så bliver han klar over, at den affektive accept kræver, at affekterne først frigøres og aktualiseres i overføringsrelationen til analytikeren. Tankegangen er den enkle, at de først frigøres fra neurosens falske forestillinger og dernæst bindes igen til analysens sande forestillinger, hvorefter følelseslivet pr. definition er helbredt. De sande forestillingers styrke beror på, at de begrænser ulystaffekterne til det mindst mulige.

Så opdager Freud imidlertid, at en del af den affektive modstand adlyder regler, der ligger hinsides lystprincippet (Freud 1920g). Selv om han præsenterer en patient for en virkelig dybtgående analyse og opnår, at patienten bliver bevidst om sin egen evne til at bryde determinationen og selvundertrykkelsen, vil dette i mange tilfælde ikke påvirke patientens *vilje* til at skaffe sig af med sygdommen. Det er, som om ulystaffekterne har bidt sig fast og knyttet til bestemte destruktive reaktionsmåder, som de under ingen omstændigheder lader sig skille fra igen. Freud anvendte begreber som 'dødsdrift', 'gentagelsestvang' og 'negativ terapeutisk reaktion' for at få hold på problemerne, og selv om det ikke lykkedes ham at finde en terapeutisk patentløsning, afstedkom problemstillingen mange interessante teoretiske overvejelser, hvoraf jeg vil omtale nogle stykker. I forhold til artiklens overordnede emne, refleksivitet, er den Freud'ske affekteori et bud på, hvorfor selvrefleksionen i praksis har så trange kår, og hvorfor humanistiske filosofers glade tro på selvrefleksionens velsignelser let kommer til at minde om søndagsskoleundervisning.

Det er for så vidt intet mærkeligt i, at der findes mekanismer, som ikke er reguleret af det psykofysiologiske lystprincip og det herpå baserede reali-

tetsprincip. Ligesom Freud havde hentet begrebet om lystprincippet hos Fechner, var han også inspireret af Fechner, da han kom på sporet af et dybere princip, der stræber mod stabilitet, og som han endte med at kalde nirvanaprincippet (Freud 1920g). Alle drifter er for Freud udstyret med en gentagelsestvang, en tvang til at vende tilbage til en tidligere tilstand, men livsdrifternes gentagelsestvang adlyder samtidig lystprincippet og påkaldte sig derfor ikke videre opmærksomhed. Derimod adlyder dødsdrifternes gentagelsestvang ikke nødvendigvis lystprincippet, ja Freud mente i sidste instans, at dødsdrifterne kun stræber efter at føre den levende organisme tilbage til den uorganiske tilstand, der eksisterede før livets opståen. De dødsdriftsstyrede livsprocesser medfører undertiden lyst, undertiden slet ingen affekt, men i en række tilfælde ulyst, og det er denne »uheldbredelige« ulyst, Freud på denne måde placerer teoretisk.

Jeg synes nok, at Freuds analyser godtgør, at der findes psykologiske mekanismer, der ligger hinsides lystprincippet, men jeg tror ikke på hans biologiske og fylogenetiske forklaring. Noget af forklaringen kan direkte findes inden for den affektive dimension, specielt omkring tilstedeværelsen af psykiske affektpotentialer, af hvilke Freud selv klart beskrev det såkaldte »angstberedskab« og diskuterede det teoretisk (Freud 1926d). Ved en traumatisk oplevelse udsættes subjektet for stærk ulyst. Denne ulyst opbevares psykisk som et angstredskab, og når lystprincippet dominerer, vil alle forestillinger med relation til traumatet udløse et angstsignal, således at selve angstaffekten kan foregribes og hæmmes. Men det bevirker, at nogle affektberedskaber kommer til at ligge ubenyttede hen i det ubevidste, og de kan – når tidens fylde er inde – begynde at blande sig i det psykiske liv på egen foranledning. Set i dette lys kan afreageringsterapien ikke totalt udelukkes. Et indespærret ulystpotentiale bør have lejlighed til at komme ud, også selv om ulysten skal genopleves. Blot gør der sig også et andet hensyn gældende: Et stærkt traumatiseret subjekt vil have en overvægt af ulystoplevelser i forhold til lystoplevelser, og aktualiseres ulystoplevelserne gennem psykoterapeutisk behandling, risikerer man samtidig, at de for alvor bemægtiger sig det psykiske liv, således at angst, had, aggression og skyldfølelse bliver de dominerende affekter. Freud beskrev nogle gange den negative terapeutiske reaktion som et udslag af et uudtømmeligt strafbehov, andre gange som forsøg på at forebygge fremtidige traumatiske oplevelser, men under alle omstændigheder er det det generelle affektøkonomiske regnskab, der ligger bag.

Der findes også en anden og mere subtil udlægning af dødsdrifterne. Det er fra flere sider foreslået, at dødsdrifterne må forstås som afarter af seksualdrifterne (Lacan, Laplanche). Ulystoplevelser kan være forårsaget af særligt komplicerede strategier ved det seksuelle begær. De seksuelt betingede affekter kan simpelt hen ikke forliges med hensynet til fornuften og realiteten, ikke fordi de er mere primitive, men fordi der er noget i deres væsen, der modsætter sig den fulde tilfredsstillelse (Freud 1930a, især kap. II og

IV). Den adaptive udvikling tilstræber en affektudjævning, for så vidt som stærke affektudladninger altid vil være irrationelle og uhensigtsmæssige. Heroverfor tilstræber seksualdrifterne en lystmaksimering, og til det formål er også ulystaffekterne nødvendige som kontraster. Den såkaldte førlyst hænger sammen med den spænding, der går forud for en lystbetonet udladningsproces. Jo større en ulystbetonet spænding, der oparbejdes, jo større er slutlysten, og det bevirker, at begæret så at sige vender den gale vej. Den neurotiske førlyst stræber mod afsavn og forsagelse, den perverse mod smerter og pinsler, og dette mønster synes ligefrem at dominere det borgerlige samfunds kærlighedsliv (jvf. Bredsdorff 1981).

Jeg har omtalt den affektive dimension som en hindring mod selvrefleksionen. Især har den progrediente, objektive selvrefleksion haft svært ved at stille noget op med det seksuelle begær, for så vidt som dette ikke lod sig forstå som behov. Den analytiske selvrefleksion ligger begæret nærmere, hvad allerede 'videbegæret' klart eksemplificerer. Man kan ikke generelt sige, at den analytiske viden er styret af begæret, men der er dog altid fare for en sådan afsporing, hvis fantasiproduktionen tager overhånd. Foucault (jvf. forrige afsnit) betragter videbegæret og specielt begæret efter at vide noget om seksualiteten som et selvforstærkende - refleksivt - kredsløb. Psykoanalysen graver selv de kanaler ned i det ubevidste, som seksualiteten flyder ad. Jo mere forsken og snagen, jo mere seksualiseret bliver subjektet, og jo flere steder har det kapitalistiske samfunds magtinstanser at gribe fat i subjektet og udsætte det for manipulatoriske overgreb. Heroverfor mener Lacan tilsyneladende, at man roligt kan lade den analytiske diskurs løbe løbsk, og på dette punkt er han således beslægtet med Derrida. Om dette spørgsmål handler i øvrigt den efterfølgende artikel af Michael May.

Note: Artiklen er udarbejdet i forbindelse med et stipendium under Statens humanistiske Forskningsråd, 1982.

LITTERATUR

- ANDKJÆR OLSEN, O. og KØPPE, S. 1981, *Freuds psykoanalyse*. Gyldendal.
 BRANDELL, G. 1961, *Freud og hans tid*. Gyldendal, 1963.
 BREDSDORFF, T. 1982, *Tristans børn. Angående digtning om kærlighed og ægteskab i den borgerlige epoke*. Gyldendal.
 BUKDAHL, J. K. 1970, »Kommunikation og refleksion - Inspirationen fra Hegel.« *Kritik* 16 (s. 125-37).
 BUKDAHL, J. K. 1971, »Dybdehermeneutik - Inspiration fra Freud.« *Kritik* 19 (s. 122-44).
 DERRIDA, J. 1967, *Om grammatologi*. Arena, 1970.
 FOUCAULT, M. 1976, *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*. Rhodos, 1978.
 FREUD, S. 1895d, (Med J. BREUER), *Studien über Hysterie*. Fischer, 1970.
 FREUD, S. 1912e, »Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung.« *Studienausgabe - Ergänzungsband*. Fischer, 1975.

- FREUD, S. 1914c, »Om indførelsen af begrebet narcissisme«. *Metapsykologi 1*. Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. 1915c, »Drifter og driftsskæbner«. *Metapsykologi 1*. Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. 1920g, *Hinsides lystprincippet*. *Metapsykologi 2*. Hans Reitzel, 1976.
- FREUD, S. 1923b, *Jeg'et og det'et*. *Metapsykologi 2*. Hans Reitzel, 1976.
- FREUD, S. 1926d, *Hemmung, Symptom und Angst*. *Studienausgabe VI*. Fischer, 1971.
- FREUD, S. 1930a, *Kulturens byrde*. Hans Reitzel, 1973.
- GREENSON, R. R. 1967, *The Technique and Practice of Psycho-Analysis*. The Hogarth Press, 1981.
- HABERMAS, J. 1968, *Erkenntnis und Interesse*. Suhrkamp, 1969.
- LACAN, J. 1949, »Spejlstadiet – som danner af Jeg-funktionen som den fremtræder i den psykoanalytiske erfaring.« *Det ubevidste sprog*. Rhodos, 1973.
- LORENZER, A. 1974, *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis*. Suhrkamp, 1976.
- NORDENBO, S. E. 1977, »Om forholdet mellem filosofi og pædagogik i Knud Grue-Sørensens tænkning«. IN Nordenbo, S. E. & Petersen, A. F. (red): *Dansk filosofi og psykologi 1926-1976*, Vol. 2. Københavns Universitet: Filosofisk Institut.
- PRÆTORIUS, N. 1981, *Subjekt og objekt. En afhandling om psykologiens grundlagsproblemer*. Thaning & Appel.
- ROSENBAUM, B. og SONNE, H. 1979, »Det er et bånd der taler«. *Analyser af sprog og krop i psykosen*. Gyldendal.